

алфа - мау - јуи

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

— ЧЕТРНАЕСТА КЊИГА —

Handwritten signature

БЕОГРАД

НАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1897.

	СТРАНА
<i>Босна и Херцеговина</i> од Алберта Малеа	334
<i>Јагић и Облак о приступној академској беседи Љуб. Стојановића и његов одговор</i>	347
<i>Ботанички резултати једне екскурзије</i> од Дажила Катика	468

III Друштвени живот

<i>Писмо из Босне</i> , од Живка	81
<i>Садашња Турска</i> према најновијим публикацијама	298
<i>Јестаственички музеј у суседним земљама</i> од П. С. Павловића	312
<i>Један прилог за историју прве Војне Академије у Србији</i> , у српском преводу саопштио Х. П.	321
<i>Политичко-просветне прилике у Босни</i> од Србина Босанца	509

IV Хроника

<i>Научна хроника: Десети археолошки састанак у Риму</i> од С. Н. Т.	533
<i>Политичка хроника</i> , од Б.	155
<i>Позоришни преглед</i> , од Бор. П.	160 п 547
<i>Критика и библиографија: Бисерка</i> , приповетка из сеоског живота, написао Мих. Сретеновић. Београд, Издање књижарнице Велимира Валожича, реферат М. К. Драгутиновића.	165
<i>Неколико новијих књига о Босни. 1. Guillaume Capus. A travers la Bosnie et l' Herzégovine, études et impressions de voyage. Paris 1896.</i> од Радосава Васовића (свршетак)	167 п 363
<i>2. Thomson H. C. The outgoing Turk. Impressions of a journey through the western Balkans. London. 1897.</i> реф. Д-р В.	175
<i>Geschichte der bizantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527.—1453.). Von Karl Krumbacher. München 1897.</i> реферат Јов. Х. Васиљевића.	176
<i>Радови Милоја Васића: а. Pincum или Велико Градиште („Старинар“ год. XI, књ. 1. и 2.) Београд 1894. — б. Колонија Виминацијум, археолошка студија. (Прештампано из „Старинара“). Београд 1895. — в. Новци колоније Виминацијума, археолошка студија. („Глас“ ЛII). Београд 1896. Реферат д-ра Н. Вулића</i>	371
<i>Девојачки гроб</i> , слика из сеоскога живота, написао Мих. Сретеновић. Издање Ђоке Анастасијевића. Београд 1897., реферат М. К. Драгутиновића	376
<i>Начела народне економике</i> од д-ра Мих. В. Вујића. Књига друга: Економска теорија. Београд 1896. Реферат Милића Ј. Радовановића	554
<i>Analitična kemija. Sastavio R. Gasparini profesor na spljetskoj realci. Split 1896.</i> Реферат од Р. С. М.	556

ПИСМО ИЗ БОСНЕ

Прошла су већ два мјесеца од како изасланици 14 најпрвијех српских општина предадоше у Бечу меморандум у канцеларији цара аустријског, а има непун мјесец дана од како је дошао и одговор, да меморандум није донео жељена успјеха. Чак с негодовањем био је и примљен. Сви-кли смо, да се из Беча свакому злу надамо, али нас је ово заиста изне-надило. То ми је и дало повода да пред штоване читаоце „Дела“ изнесем неке ствари о просвјети у Босни и Херцеговини. И ако је српском сви-јету прилично познато стање у Босни и Херцеговини ипак ћу овдје ради потпуније слике споменути много што шта, што је већини може бити познато од прије из новина.

Просвјетне прилике у Босни и Херцеговини биле су за отоманске владе у врло жалосном стању. Отоманска влада није имала ни воље ни средстава, да просвјету шири, али бих ипак смио рећи да је у једном погледу с већим антагонизмом предусрела просвјету „културна“ Аустрија него некултурна Турска. Ако турска влада није просвјету ширила, није јој ни на пут стајала, док се то за Аустрију не може рећи. За турске смо владе имали у Босни и Херцеговини своју аутономију, која нам је зајемчавала религију и просвјету, ми смо могли сами да будемо „ковач своје среће“ — могли смо се сами својом снагом развијати и просвјећивати. Да ви-дите до којих нам је граница могуће било, споменућу у кратким цртама у чему се та наша аутономија састојала као што су је и Босанско-Хер-цеговачки депутирци у меморандуму оцртали.

За турске владе су, српске православне црквене школске општине саме собом управљале. Слободно су употребљавале у школи српски језик са ћирилицом и називом „српски“; слободно су без претходног јављања власти и без присуства политичкијех комесара држале своје одборске и скупштинске сједнице; црквене и школске свечаности вршиле су слободно и без пријаве и утјецаја политичких власти; школе су китили историј-ским српским сликама особито сликом св. Саве; свештенике и учитеље постављале су слободно без икаква утјецаја и мијешања политичких власти:

без сметње су подизале и одржавале своје вјероисповједне школе (основне и средње) са слободном наставом, неограничено су примале тестиране завјештаје цркви и школи; слободно су располагале својим имањем, куповале и мијењале општинска добра у корист школе и цркве и оснивале народне црквеношколске фондове без претходног допуштења власти; слободно су располагале и управљале свијем општинским зградама, школама и црквама без разлике да ли су саборне или не, па тако исто и са манастирима и манастирским школама и имањем, где им је то у управу предато било; учествовале су при постављању васеленског патријарха и најзад су имали право, да шаљу молбе и да се туже свијем свјетовним и духовним властима.

То би била у најкраћијем цртама аутономија, што смо је имали за турске владе. Како видите у просвјетнијем стварима смо имали одријешене руке и могли смо радити, ако смо имали снаге и воље за радом. Изгледаће вам може бити и чудновате неке тачке те наше аутономије н. пр. примање тестиранијех завјештаја без допуштења власти. Заиста сваки ће помислити да то није никаква повластица, да црква смије примити оно што јој који побожан Србин завјешта. Нама не би никад ни пало на ум, да и то назовемо неком аутономијом, да нијесмо стјецајем прилика дошли у таки положај, да нам ни то није слободно. Ето због чега и тако ситне ствари морамо да сматрамо негдањом аутономијом.

За турске владе је постојало више мушких и женских српских основних школа и осим тога богословија у Бањој Луци и полугимназија у Сарајеву које су стајале на нивоу тадашњих савремених школа у осталијем крајевима Српства у Војводству и у Србији. И ако би се могло помислити, да су српске православне школе биле конфесионалне, барем гледајући на име, ипак то нијесу строго узето никако конфесионалне школе. Оне се од других основних школа разликују само тијем, што се више обраћа пажња српском језику и српској историји. Према томе носе више карактер национални. Међу тијем влада хоће данас да их окарактерише као чисто конфесионалне, док су за турске владе сматране, што и јесу, националнијем, и њих су похађали исто тако католици као и православни, само ако су и једни и други у једном мјесту заједно живјели.

Што се тиче Срба мухамедове вјере они су за турске владе били много напреднији од Срба православнијех ако погледамо на број школа. Али су њихове школе квалитативно далеко изостајале иза православнијех. Њихове основне школе, тако звани *мектеби*, ограничавале су се на учење наука вјере а средње школе, тако зване *руздије* и *медресе*, ограничавале су се на учење наука вјере, арапског, турског и персијског језица и шеријатског права. У осталом мухамедовци су могли образовати своје младиће и у вишим турским школама у Цариграду као што су и православни своје младиће слали на више образовање у Србију и Русију.

Мали број католика у Босни и Херцеговини није ни могао издржавати већи број школа и школе су постојале само у близини манастира

као у Фојници, Крешеву и т. д. Код тијех су се манастира могли ђаци да спреме и за духовни чин

Према свему овоме видите, да је просвјета за турске владе стајала на врло ниском степену, али опет морам нагласити ако турска влада није просвјету потпомагала није јој ни одмагала. А шта ради „културна“ Аустрија?

Кад је Аустрија дошла у Босну и Херцеговину обећа нам и што не мислисмо. У својој прокламацији рече нам ћесар, да „он заповиједа, да сви синови ове земље имаду уживати једнака права по закону, да сви-колицы имаду штићени бити гледе свога живота, гледе своје вјере и гледе добра свога. Ваши закони и уредбе ваше неће се самовољно укидати, а штедиће вам се светиње и обичаји ваши, ништа се на силу учинити неће, сваком ће се згодом зрело размотрити и просудити шта вам треба“. Карактеристично је за ову прокламацију, да су је одмах од народа натраг купили, чим је Аустрија улегла. Хтјели су ваљда де немају свједока своје инконсенквенције.

Одмах првијех година окупације затвори аустријска влада велики број српских школа. Тако је затворила да се више никад не отвори српску полугимназију у Сарајеву. Богословија у Бањој Луци затворена је била још за устанка, те тако босанској влади би закраћено задовољство, да је она својом руком затвори. Осим тога влада затвори велики број основних школа. Нема те српске школе која данас постоји а да није претрпјела велики број криза. Ослањајући се на бруталну силу бајонета служила се босанска влада свијем могућнијем средствима против српске школе почевши од укидања српске општине у Мостару у години 1882. и узимања управе у своје руке и поновног распуштања општине ове године па до најпростијег подваљивања каквог котарског (среског) предстојника дотичној општини и завођења народа слаткијем ријечима.

Човјек не може да појми с колико муке и пожртвовања издржава православни Србин у Босни и Херцеговини своју школу, а да је издржава, натјерала га је невоља и владине комуналне школе, које су као да ради тога и подигнуте, да однорођују млађе генерације. Што је православни Србин већма увиђао погибао која му пријети од владинијех школа то је с већим одушевљењем подносио жртве за своју националну просвјету. У тој борби између владе и народа морао је народ да буде врло обазрив и настојао је да даде што невинији облик тој борби. Та је борба развила у Босни и Херцеговини и прослављање првог српског просвјетитеља св. Саве. Гдје год српска школа постоји држи се о св. Сави свечана забава или представа у корист школе. Ту се прилажу прилози на олтар националне просвјете. Па и против овога рада устаје босанска влада најенергичније. Тако у некијем мјестима забрани прославу св. Саве са свијем, у некијем заплијени ²1, програма (програм се мора слати влади на цензуру) а забрану јави на један дан прије св. Саве тако да се свечаност мора или одгодити или никако и не држати. Влада забрањује салу за

прославу китити српскијем историјским сликама, шта више то забрањује и приватним људима. Догађало се чак и то да је влада захтијевала да се из школе избаци слика првог српског просвјетитеља светога Саве. У Санском Мосту чак су забранили и пјесму: Ускликнимо с љубављу.

Босанска влада има много врло много средстава, да нам уништи нашу школу и она се њима брижљиво служи. Тако је она узурпирала себи надзор над српским школама и без њезине потврде не смије учитељ ни једнога дана учити дјецу; а чекати на њезину потврду значи барем 6 мјесеци бити беспослен. Пошто општина изабере себи учитеља са свијема квалификацијама онда мора молити владу за потврду. Наредба земаљске владе од 25. маја 1892. број 325.224 I. Сада тек настаје искушење за учитеља: влада га куша на све могуће начине одвратити од српске школе нуди му награде, нуди му мјесто у комуналној школи са бољом платом и пошто одслужи прописани број година пензијом, и само јак карактер може свијем тијем невољама да одоли. Догађало се чак и то да влада нађе ману учитељу, па га не потврди а до мјесец дана га кандидује за своју комуналну школу н. пр. у Санском Мосту. Пошто влада све могуће покуша а учитеља опет не примами отеже његовим потврђењем што више да шкода што више времена изгуби.

Под изговором врховног земаљског надзора мијеша се босанска влада и у најситније школске ствари, док смо за отоманске владе у томе погледу имали одријешене руке. Тако власти располажу општинским стварима, утјечу на општинска ријешења и евентуално уништавају их. Владини повереници улазе са жандарима у школу и растурују општинске скупштине, које се ондје држе и то без икаква узрока као н. пр. 1894. год. у Б. Градишци. Иновјерни неправославни повјереници владини присуствују сједницама и учествују у рјешавањима, пазе на дневни ред, што се све са канонима православне цркве не слаже. Забрањују куповање и преписивање непокретнина црквене школске општине без претходног допуштења политичких власти. Не испуњују наредбе, које се односе на употребу ћирилице према црквено-школским општинама већ натурују латиницу и хрваштину н. пр. у Стоцу, Приједору, Б. Новом, Б. Градишци. Ниште употребу српског имена и пријетњама намећу општинама назив босанског језика. Ускраћују слободан избор пароха на пример у Мостару. Растурују свештенике на пример у Б. Новом. Глобе и гоне лично поједине чланове општине као: предсједника, тајника и учитеља за ствари за које прима одговорност општина, чему они лично нијесу одговорни као н. пр. у Сарајеву, Доњој Тузли, Б. Новом, Приједору, Б. Градишци. Зидане српскијех цркава отежава се и потискује из угледних мјеста вароши у неугледне и ван мјеста н. пр. у Б. Новом. Уводе кулук да народ стражари око цркве кад неће да прими силом наметнутога свештеника н. пр. у Б. Новом. Цркве стоје затворене, а народ остаје без свјештеника н. пр. у Б. Новом, Витасовици. На цркве и српске право-

славне општине примјењују наредбе о корпорацијама и политичким друштвима што се противи прописима православне цркве. Појединим општинама намеће се без судјеловања народа таки штатут, који се противи прописима православне цркве и који сву власт црквене општине полаже у руке полицијских власти. Влада настоји свијем средствима, да распири раздор између народа и духовне власти н. пр. у Мостару.

У најновије вријеме наредиле су власти посебице свакој општини, да имаду на неколико дана раније пријавити сваку сједницу са свијем предметима и она забрањује евентуалне предлоге, који би могли пасти на самом састанку. Осим тога је наређено појединим општинама, да имаду спискове својих одборника поднијети полит. власти н. пр. у Б. Новом. Власти самовољно интервенишу црквене утвари у олтару без присуства свјештеника н. пр. у Б. Новом.

Исто тако влада чини све могуће сметње подизање српских православних школа. Не допушта се куповање земљишта у ту сврху н. пр. општини Кукуљевској. Зидању школских зграда чине се све могуће препреке и потискује се на неугледна мјеста. Глобе се већ и они који јавно говоре за отварање српске гимназије у Сарајеву. Мостарској општини се не допушта подизање више дјевојачке школе из својих средстава и ако су испуњени сви услови. На молбу јој се и не одговара, а међу тим бијеле и црне сестре подижу такве заводе.

Што се тиче самога наставнога плана и ту влада сужује правиче српскога народа сваки дан. Настава је спутана у окове цензуре. Забрањују се школске књиге, којима се негује српска свијест, име и језик српски, а натурују нам се таке које угушују наше народне осјећаје. Свештеницима се заповиједа, да у црквама објаве народу, да има уписивати дјецу у комуналну школу. Осим тога, и усмено и под пријетњом глобе, позивљу поједине родитеље, да уписују дјецу у школу комуналну н. пр. у Сапском Мосту. Глобе оне, који савјетују, да се дјеца уписују у српске школе н. пр. у Б. Дубици. Дају само оним свјештеницима плату за катихизацију на комуналној школи, у којој учи барем десеторо православне дјеце само да ти свјештеници православну дјецу упућују у комуналну школу а не у српску као н. пр. у Стоцу, Доњој Тузли.

Противно конвенцији између Турске и Аустрије од 9. (21.) априла 1879. не допушта се урођеницима, који су своје науке свршили у иностранству, да ступе у какву владину или приватну службу. Тако се не допушта београдским богословима, да буду свјештеници у Босни и Херцеговини, чак не допуштају становање у земљи ни оним урођеницима који су у Босни и Херцеговини врло потребни као н. пр. љекари. Тако је забрањено становање и пракса Др. Жерајићу, Др. Главану, који је науке свршио још за турске владе у Паризу, па чујемо, да и госпођица Др. Јакшић, рођена Невесиња, није могла бити примљена у Босну и Херцеговину премда је врло потребно да има у Босни и Херцеговини женскијех љекара особито због мухамедовскијех харема и т. д. и т. д. Ми заиста ни-

смо у стању да избројимо сва зла што их на просвјетном пољу трпимо од ове „културне“ државе.

Гдје влада види, да нема новаца, да се зиђе нова школа заповиједа да се обара стара, па да се зиђе нова. Ето вам примјера Б. Крупе. Ту је влада захтијевала, да се стара зграда обори а да се зиђе нова, јер је мислила, да се нова не може ни сазидати, па ће тако школа бити уништена. А када свјесни Крупљани дадоше и пошљедњу пару, па сазидаше школу, отвори се влади још већма апетит, да ту школу затвори. С тога захтијеваше категорички, да се школа затвори пошто нема сталнога фонда, али и тој ујдурми доскочи српски патриотизам, јер Марко Добројевић поклони школи у непокретнинама 42.000 фор. и тако спасе школу. Ми Срби доста пута пребацујемо себи немарност. Могућно је да има и тога, али ми се чини, да у нас има доста и одушевљења и воље за радом: но смо злим стјецајем прилика дошли у таки положај, да нам често није ни могућно нешто урадити. Ми имамо и сувише много препрека. Да смо немарни оклен бисмо имали толики број добротвора школе. Ево у ове пошљедње три године имали смо од већијех легата: Добројевића, митрополита Николајевића и Черовића. Али нам канда ни ово много не помаже. И против овијех узвишенијех осјећаја патриотизма и љубави према просвјети умије влада да се бори. Тако је издала наредбу, *да се српској школи и цркви не смије поклонити више од 10 фор. без претходног њеног одобрења. Заиста јединствен пример вандализма у историји европске цивилизације. Да како, да то влада није штампала у зборнику својих закона и наредба јер би то изгледало и брутално пред цивилизованом Европом — ако у опће и за цивилизовану Европу може да буде што брутално —* али се ипак врло добро брине, да то њезини органи што савјесније врше, особито ондје, гдје се не надају јакој опозицији. Могло би се у опће рећи да нам влада својим усменијем поступком већма уди него писменијем јер јој је ту све допуштено, нема никога да против ње свједочи, док код писменог поступка свједочи њезин потпис.

Ова сва зла што их српски народ трпи од аустријске владе нијесу могла бити а да не изазову отпор од стране народа. Свему има граница па и трпељивости. Das Volk lässt sich drücken aber nicht unterdrücken вели Гете. Народ је дао видна знака своме огорчењу, пославши, заступнике 14 најодабранијих својих општина, да проговоре у име његово и да предаду меморандум. Могли смо се и надати, како ће наши изасланици бити примљени од аустријске штампе. Ту се најприје настојало, да се цијела ствар забашури. Neue Freie Presse тако је невино представила цијелу ствар, као да није ништа ни било. Чудна ми чуда, Боже! Мостарци дошли да туже владику, а њима се придружило неколико трговаца из Посавине. Али када изиђе меморандум штампан у српскијем листовима и када чак и неке немачке новине проговорише озбиљније о цијелој ствари као: Reichswehr, Deutsches Volksblatt, онда нађе и Преса, да ствар није баш тако невине природе и шта јој је друго преостало но да се дати старога свога за-

ната, денунцијације. Тако слага и ништа јој не би, да је то све србијанско масло и да је меморандум био на мјесец дана прије штампан у Биограду него је депутација дошла у Беч. Осим тога је опет настојала да омаловажи ствар, говорећи да је депутација само послата од 14 општина а да у Босни и Херцеговини има 350 српских општина. На жалост нема толико српских православних општина у Босни и Херцеговини, са школом неће их бити ни 80 ако још додам 30 без школе мислим да сам прије рекао много него мало. Из свега излази да је Преса и ту слагала и да њој само број импонује а не сам меморандум. Чује се, да је сада отишла у Беч депутација од 24 општине (биће сада и Преса задовољнија) да тражи комисију од виших војничких лица да извиди, у колико су основане тужбе српскога народа. Ми знамо врло добро да та комисија, ако се и састане, неће бити непристрасна, али мислимо да ће бити ипак праведнија од босанских чиновника. Виши официри барем су толико образовани да један кочијаш или телеграфиста не може постати ђенерал, као што може предстојник котара (среза) н. пр. Плентај и владин полицијски повјереник и савјетник Черни.

Право да кажемо и ако смо се свикли сваком злу од аустријске владе нијесмо се надали оваком колачу. Чинило нам се да Аустрија најмање има интереса, да и овако узрујане духове у Босни и Херцеговини и даље узрујава, а с друге стране да још већма од себе отуђи Србе у слободној Краљевини и у Црној Гори. Али често пута човјек ради у најбољој намјери за се док ради против себе. Карактеристично је да је у исто вријеме док је депутација била у Бечу и Голуховски путовао у Берлин на прославу црнога руна. Могла се из њемачкијех новина тога времена врло лако да разабере мисао (особито аустријских) како је Аустрија носилац њемачке идеје на исток. Тијем се желила ангажовати Њемачка за источно питање. Колико се ту успјело не знамо али је карактеристично да смо и ми својом депутацијом могли и од користи бити Аустрији као доказ у Берлину њемачкога „Drang nach Osten“. Како рекох ми се нијесмо надали онаком одговору. Тон депутације био нам је и сувише мек и понизан, а да бисмо могли и помислити, да ће се онаким негодовањем одбити. Док бисмо по међународном положају Босне и Херцеговине имали право да се, потужимо велесилама потписницама берлинског конгреса, ми смо та висока питања политике о суверенитету бацили на страну и потужили се аустријскоме цару, као своме заштитнику и надали смо се, да ће то наћи призрења у аустријскога двора. Шта више са неком врстом задовољства споменуо је и Reichswehr, што смо се обратили аустријскоме двору, али Калај са својим ујдурмама би јачи. Меморандум нам није донео никакве користи, али ако ништа друго он је јавни свједок аустријског притиска и протест против њега. У осталом то питање не сматрамо још као свршено него тек почето. Нијесу се наше снаге још истрошиле, а не вјерујемо ни да Калај не би био у стању још какву сплетку сковати.

Срби мухамедове вјере имали су не мању борбу да издрже на пољу просвјете него Срби православне вјере. Код њих је могу рећи било и горе, јер нијесу показали скоро никаква отпора. Већ тијем, што су мухамедовци оружјем у руци бранили улазак аустријскијем четама у Босну и Херцеговину испољили су веома много своје непријатељство према Аустрији. Сваки и најмањи отпор пошље пацификације Босне и Херцеговине сматрао би им се као бунтовништво. С тога се нијесу смјели ни опирати, и Аустрија је радила све шта је хтјела. Друго зло Срба мухамедове вјере било је што су имали своје племство: бегове, који су као и сваки други племићи, имали на првом мјесту пред очима своје сталешке интересе. Кад су они видјели да им се њихови сталешки интереси не крће, кад су видјели, да и даље могу исисавати босанског сељака, били су сви листом уз владу па с тога се нијесу много ни противили владинијем корацима око уништења њихове просвјете.

Већ одмах у почетку узела је влада у своје руке огромна добра (у вриједности до 15 милиона фор.), што је њима располагала мухамедовска просвјета тако зване вакуфе. Осим тога је и неправедно присвајала имања вакуфа. Цамије су окренуте у војничке магацине и то не привремено него и дан дањи пошље 18 година окупације имаду у сред Сарајева двије цамије које служе као војнички магацини. Двије од најљепших камених цамија у Сарајеву оборене су једна пред Ташлијаном и једна на Ат-мејдану, а колико је дрвенијех оборено ни броја се не зна. Велики дио мухамедовског гробља претворила је влада у Сарајеву у парк а не мањи дио запосјела је својим јавним зградама. Карактеристично је што се прича како су мухамедовци протествовали против тога насиља. Влада је имала у своме џепу ресул-улему. Кад су дошли мухамедовци да му се потуже што влада прави парк на њихову мезарју (гробљу) да власи газе кости њиховијех дједова и прадједова одговорно им је: „Није, синак, тако, него који је год ондје био добри њега су Кудретен-деве однијеле, а који није добри гори је од влаха, па нема ни штете, да влах по влаху газе!“ Тако се умири та мирна паства мирнијег пастира. То је био вас њихов протест, што се вакуфу отело до пола милијона вредности земље.

Прије двије године била је у Бечу код цара депутација неких бегова из Травника, који су захтијевали, да им се поврате вакуфи и још неке повластице. Већ то је био рђав знак за бегове, што се нијесу дигли сви него само неколицина њих. Оно што их је отишло у Беч нијесу ништа испословали. Кад су се вратили кући били су прегоњени од власти и они шта раде? Мислите боре се и даље? Не! Остављају своја огњишта и седе у Анадол. Зар то није знак слабе њихове отпорне снаге? Сада се чује, да су се опет кренули и да их је велики број потписао тужбу на Султана, у којој се туже, да им је религија од Аустрије угрожена, али да ће и сада још мање имати успјеха јамчи нам немоћ Турске. Њима може само помоћи отворена борба на свијем линијама као што чине Срби православне вјере. Само борећи се у истим редовима са сво-

јом православном браћом могли би мухамедовци извојевати своја потиштена права. Да како да та борба не би смјела бити основана на некој платонској љубави, него на слози заједничкијех интереса.

Казао сам да су школе мухамедоваца биле за турске владе квантитивно добре а квалитативно рђаве т. ј. било их је доста, али нијесу много врједиле. Влада је покушала, да унесе неке реформе у мухамедовске школе, али се озбиљно није ништа учинило у томе правцу, јер те школе не треба реформирати него реорганизовати. Влади није стало било до тога, да створи мухамедовцима ваљане школе, а они сами имали су опет и сувише мало увиђавности и још мање повјерења у добре жеље владине, а да би сами својом иницијативом што учинили у томе правцу. Тако су сада просвјетне прилике браће мухамедоваца много жалосније, него за турске владе.

Оно мало својијех основнијех школа, што су их католици имали за турске владе затворили су сами од себе као сувишне кад су увидјели, да се влада брине, да у њеним комуналним школама има боље propagatores fidei него што то они могу и пожељети. Али се за то за њих влада побринула. Особито што се тиче средњих школа. Католички живаљ је у Босни и Херцеговини најслабији и бројем и богатством и они не би могли ни из далека издржавати те своје школе, да им не потпомажу манастири, којих у Босни и Херцеговини има 15 и који добивају од владе све веће повластике па чак и читаве шуме на дар. Осим тога их влада и новцем потпомаже. Католици имају двије више дјевојачке школе и то код „конгрегације кћери божје љубави“ и код „милосрдних сестара“ у Сарајеву. Осим тога имају једну учитељску школу код споменуте конгрегације, имају полугимнасију у Гучјој Гори, имају богословске школе у манастирима: Крешеву, Плехану, Лијевну, Мостару и Широком Бријегу. Осим тога им влада издржа надбискупску гимнасију са дјечачким сјемеништем у Травнику са 18 професора, и једну богословију у Сарајеву са 9 професора. Они су једини којијем влада у конфесионалној настави иде на руку.

Кад је аустријска влада заузела таки фронт против српскијех школа, могло би се помислити, да се барем труди, да својим комуналним школама подигне просвјету што више и тако учини српске школе непотребнијем. Преварио би се ко би помислио да она тако ради. Комунална школа у нас не значи просвјету, то није завод за просвјету, него за пропаганду. Кад је Аустрија дошла у Босну и Херцеговину морала се просвјета да најми у службу политици и да ради само оно што јој заповиједа политика. То је дакле само пронија просвјете, пронија разума. Аустријска политика захтијева, да се у Босни и Херцеговини не говори српски, да ту не живе Срби и просвјета најозбиљније доказује, да је то тако. Аустријска политика жели, да историја Срба није историја Босанаца и Херцеговаца и просвјета одмах докаже, да је то тако. С тога не треба у Босни и Херцеговини ни учити српске историје. Аустријска влада не

настоји, да одгаји интелегентну генерацију, она настоји, да одгаји аустријску генерацију, која ће све па и народност бацити за интересе Аустрије. Таки начин учења у школи, да како, да није у стању, да даде ђаку стварнога знања. Школа учини да му се појмови са свијем збркају и оно здрава разума и чисте свијести што му је кућевно васпитање дало школа уништи. На дијете врло нехармонички утјече кућевно и школско образовање. Велика разлика та два образовања учини, да му се ум не може хармонички развијати. Дијете није кадро, да све прими критички, но прима све што му на дохват дође са свијем механички, и кад му се за младости упију у душу тако разноврсни и контрадикторни утисци какве владино образовање и кућно васпитање даје, оно није кадро да се сабере. Њему постају, или уверења што их задобије кућним васпитањем, или што их задобије школом илузорна или — што је још горе — оно није ни кадро да о њима размисли те мало по мало губи способност за размисљање. Школа га заглупи, она га баца више година у назадак и оно мора, најприје све да заборави што је у школи учило па онда из нова да зиђе зграду душевног живота. Ето шта је произвело мржњу српскога народа против тијех владинијех школа и против цијелог система наставе, који је против њега наперен. Често сам гледао где по неки Мухамедовац туче своју дјецу што хоће и код куће да уче из тијех „швапскијех књига“.

Навешћу вам и један примјер да видите какав успјех постиже Аустрија том својом политиком однарођавања. Догодило се у комуналној школи у Фочи има једна година дана. Дошао школски надзорник у школу и пита једно мухамедовско дијете: шта је то разбојник? Дјетету неугодно рећи, шта мисли, па се поче извлачити из неприлике па вели: рсуз (крадљивац); надзорник га пита: а шта је рсуз?, кад дијете немаде куд камо одговори: Швабо! Сада опет би надзорнику неугодно, па се он поче извлачити из неприлике па пита даље: кад је разбојник рсуз а шта је допов? — Жандар! одговори српски муслман. Исто је тако један врло пикантан одговор дало једно дијете госпођи Калајевици, кад је походила комуналну школу на Илиџи. Али из обзира према лијеном полу у који спада и госп. Калајевица прећутаћу ту епизоду.

Кад тако стојимо с основним школама хајде да видимо како стојимо и са средњијем школама! По владинијем извјештајима могло би се у Босни и Херцеговини набројити и 20 средњијех школа. До душе лијено звони кад се каже двадесет средњијех школа али кад бисмо отален одвојили оне школе које у истини нијесу средње по европском мјерилу, онда би нам остало у Босни и Херцеговини средњијех школа но прилици и колико на руци прстију. Влада броји у Босни и Херцеговини 10 трговачкијех школа. Лијен број а лијено звони и име. Мислио би човјек: Бог зна како цвјета трговина у Босни и Херцеговини. А овамо све пештанска чивутарија. За те школе се захтијева 4 разреда основне школе и у њима се учи још три године и дијете је спремно. Да како да број

година врло мало улијева повјерења; да ће се дијете за то вријеме заиста образовати, да буде добар барем трговачки помоћник, ако не шта више, али будите увјерени да много мањи изглед на успјех пружа спрема учитеља у тијем школама. За трговачку школу згодан је и способан сваки учитељ основне школе, само ако се показао, да знаде путове аустријске политике и ако је вољан да њима иде. Према томе босанске трговачке школе не би могле никако одржати критике да стану у ред трговачких школа у другијем земљама. Заиста човек се не може доста да начуди зашто влада издржаје ове школе. Оне не дају никаква стварна образовања. Не образују младића ни у опће ни специјално. Једном речју не образују ни људе ни трговце. Једина корист од њих то је да влада може рећи да има 20 средњих школа више. Други је смјер владин био да тијем школама одврати наш трговачки свијет од какве озбиљније наставе и бољег образовања. И могао бих рећи много пута и постигне смјер. Необавијештен наш трговачки свијет желећи имати ваљана замјеника и образована трговца даје сина у те школе и пошље диценије, да стече шарлатана. С те нам стране ове школе много шкоде, и осим тога стварају једну врсту пролетарја из којих се рекрутују владине дијурнисте.

Јавних гимназија, имају у Босни и Херцеговини двије и то једна у Сарајеву и једна у Мостару. Осим тога има и једна реалка у Бањој Луци. Сарајевска гимназија постоји већ од 1879. год. а у мостарској је пак ове године отворен четврти разред, док је у Бањој Луци отворен само други. Гимназија у Мостару и реалка у Бањој Луци врло су младе те сада не можемо ни говорити о њихову развиту. Више ћемо се обазрети на гимназију у Сарајеву.

Будућ да напредак једне школе доста зависи од учитељскијех снага и на првом мјесту од управитеља, то ћемо овдје и проговорити коју — сада само — о управитељу. Од године 1885. управитељ је сарајевске гимназије г. Даворин Немањић. Како видите има чисто словенско име, могли бисте чак помислити да је и Србин. Није! То је човек по роду Словенац а по осјећајима Хрват. Ваљда је то, што то боље годи земаљској влади. Човјек је образован није непознат ни научном свијету: писао је нешто о акценту код чакаваца. У понашању је уљудан ако ћете чак и шармантан. Ако једном с њиме говорите кадар је да вас својом финоћом и задобије. Према млађијем људима се показује у неку руку човјек напреднијех идеја те је тијем кадар, да задобије и симпатије ђака. Али како се никаква неприродна улога не може дуго да игра, а да остане природна, то ћете и њега упознати у правој боји ако га неколико пута посјетите. Видјећете да се под том свом вањском финоћом крије покварено срце, видјећете, да је тај човјек само због тога навучао глазиране рукавице, да му се прљавштина рука не види. Што се тиче мржње на Српство то је јединствен човјек. Та га је страст тако обузела да је у у томе погледу одвратан испод нивоа човекова. Могу да појмим мржњу на човјека, па и између народа је могу појмити али све има граница.

Чак и у рату има некијех граница, које забрањују осјећаји хуманитета прекорачити. Али директору сарајевске гимназије нема никаквијех граница у мржњи према Српству. То је човјек који ће најсветије осјећаје хуманитета згазити, само ако може ваљану Србину да науди. Начинивши се 1885. год. пашом или боље да се изразим другим Калајем, он систематски прогони Србе ђаке. Особито воли да прогони најваљаније ђаке и најкарактерније. Ми Срби у Босни и Херцеговини у тако смо жалоснијем просвјетнијем приликама, да нам и не пада на ум, да тражимо, да које више мјесто у просвјети заузме какав Србин или човјек који би Србима симпатисао; ми бисмо се радовали кад бисмо видјели ту и каква човјека који нам не би ни мало био предан само да буде праведан и да има у себи барем осјећаја хуманитета, што се од једног образованог човјека може захтијевати.

У гимназији у Сарајеву има око 400 ђака и 250 су Срби православне вјере, али која корист кад од то 250 неће свршити науке ни 15 јер ће све остале директор растјерати. Особито воли да избацује ђаке у горњој гимназији, тако да сваке године сврши 1 или 2 православна Србина а гдје кад и ниједан. Ове их је године било дошло у 8. разред осморица и мислили смо: ха Боже помози, да их барем ове године више изађе, али људи суде а директор осуђује. Начини се пашом, те поче разгонити ђаке и до сада их је растјерао шесторицу, те су остала само два. Тако ће он и од сада радити а зна да ће га то код владе само препоручити. Ако ђаку не зна никакве мане и ако ђак радије трпи и његова прогоњења него да сам остави гимназију, ту директор просто напише један извештај на владу и влада истјера тога ђака из гимназије. Тацпа се и не каже да им је друг истјеран него дотичног ђака зовне директор, каже му да је истјеран из гимназије. Ако ђак запита за што. „Не могу вам казати“ и процес је свршен. Заиста пашалуци овога морално поквареног човјека навршили су сваку мјеру и ја се не могу доста да начудим осталим професорима, ако имају у себи и мало хуманитета, зашто допуштају овако омадоважавање онога светога позива, који им је повјерен. Био бих готов да посумњам и у њихову ваљаност али ми чудно изгледа, да један скуп образованих људи нема увиђавности или воље да савјесно врши своју дужност но пушта једноме човјеку да смијеху извргава његов најсветији позив.

Сарајевска гимназија са данашњим њезиним правцем мора изазвати сузу на оку свакога ваљаног српског патриоте а румен стида на образу сваком хумано образованом човјеку. Да ли ће и друге двије средње школе кренути трагом сарајевске гимназије не знамо а жао би нам било! О наставном плану за сада нећу говорити, споменућу само да су све хрватске књиге уџбеници школски.

Осим ових школа имамо у Босни и Херцеговини и једну препарандију и техничко-шумарску школу. У препарандији су из почетка узимани ђаци из основне школе и ту су могли за три године да стекну обра-

зовање за учитеља основних школа, касније се и за препарандију захтијевало 2 разреда гимназије а сада се захтијевају четири. Мухамедовци имају и сада првенство да могу бити примљени и из основне школе и то због тога што се врло мали број мухамедоваца одаје науци. Препарандија лиферије из године у годину све већи број католика пошто су се они показали најзгоднији за пропагирање нових владиних идеја. У техничку и шумарску школу иду или гимназисте који су свршили 4 разреда или ђаци који су свршили трговачку школу и ту се образују за босанске инжењере односно шумаре. Представите себи технику која се сврши за три године и то пошто се сврше три разреда трговачке школе, а сјетите се колико мора да учи техничар у другијем земљама пошто је свршио гимназију односно реалку, на ће вам јасна бити вриједност ове школе. Трговачке су школе лиферовале и сувише материјала а да би сви могли узети бити за дијурнисте, дај онда стварај какву школу гдје ће се моћи ти наши синови жељни науке још 3 године беспослицом забављати. Продукат те високе логике била је техничко-шумарска школа. Наша техника је исто тако један уникум на кругљи земаљској као што је папа уникум у Риму. Не стоји боље ни шумарски одјел.

Влада издржава о своме трошку још три конфесионалне школе или боље да рекнем четири и то: богословију за православне, шеријатску школу за мухамедовце и богословију за католике. Четврта би школа била језуитска гимназија у Травнику, која не долази у владин буџет, а фактички је влада издржава. Тако су добили католици двије школе и ако их је на број најмање и размјерно најмање пореза плаћају; њихове су школе и најбоље уређене. Православну богословију бацила је влада у Рељево, где осим двије три сеоске куће нема никога жива. То је учинила да ђаци имаду што мање додира са народом и да мање упада Србима православне вере у очи када надбискуп Штадлер шаље своје пропегаторе да ђаке одвраћају од православља. Однорођавање је и у овој школи систематски удешено и пошљедица је, да имамо доста младијех свештеника без икаквијех идеала осим трбуха. Шеријатска школа која је основана за мухамедовце, имала би да образује неку врсту духовних судија (кадије) које је и аустријска влада задржала, да суде у споровима брачним и споровима наслједства код мухамедоваца. Не знам у колико ова школа одговора задатку своме, али се чује, да су и њу мухамедовци спомињали у тужби, што ће је овијех дана управити на Султана. Језуитска гимназија у Травнику имала би да образује католичке младиће за богословију а фактички је то гимназија коју влада у земљи издржава једино за католике. Гимназија нема права јавности, али се влада побринула, да матура те гимназије има право јавности и тако оно 8—10 католика, што ту сваке године сврше иду мјесто у Богословију, на медицину, права и философију. О квалитету њихову не треба ни да вам говорим кад знате да су 8 година били у језуитској школи. Оснивањем ове гимназије специјално за католике покушала је влада, да паралише интелегенцију православног

елемента у Босни и Херцеговини. Исто би се могло рећи и за потпоре и стипендије које влада даје католичким синовима у много већој мјери него православној.

Видјели смо како стојимо са школством у Босни и Херцеговини. Обазримо се сада и на други просвјетни рад Земаљске Владе. Проговорићу вам коју о раду из којег је Земаљска Влада понајбољи политички капитал умјела да поцрпе, о раду који је аустријска штампа умјела пред Европом понајбоље да истакне. Мислим на радње босанске владе око истраживања босанске историје, на оснивање босанског музеја и „Гласника“ тога музеја, на оснивање „Школског Вјесника“ и на пошљетку на оснивање илустрованог листа „Наде“. Сваки добар рад је за похвалу и ми смо спремни, да влади захвалимо на свему што је учинила корисно за народ. Неће бити сувишно ако погледамо и на успјех босанске владе у томе њезину раду. Мислим да је најбољи успјех показао рад босанског музеја и ми смо захвални босанској влади што се побринула, да босанске старине не оду у заборав, а били бисмо јој још захвалнији, да не шаље, све што је од вредности у Беч и да систематски не уклања из музеја све босанске споменике у којима се спомиње српско име. Тај рад босанске владе добио је у музеју особито пошљеднијех година свој израз уклањањем свега српскога новца из музеја, исто тако листина у којијем се спомиње српско име и т. д.

Има двије године, био је конгрес археолога у Сарајеву. Влада је сазвала археологе из свију крајева Европе, да им покаже своје успјехе, лијепо их дочекала, частила их и они су сматрали за своју дужност да похвале рад Земаљске Владе. То је била најбоља реклама влади. Нека господа археолози залијетали су се па су ишли и даље те говорили о напретку и култури „босанског“ народа и о благостању становника Босне и Херцеговине, што се да како све има приписати босанској влади. Заиста би та господа бољу услугу учинила човјечанству, да су се најприје увјерили о „доброу“ што га ужива босански сељак па онда тек писала.

Покушајем илустрованог листа „Наде“ влада је више насјела него успјела. Она се надала да ће добрим хонорарима моћи скупити око тога листа све југославенске књижевнике, па је и дала име листу „Нада“. Али се нада босанске владе што је очекивала од своје „Наде“ изјаловила. Карактери се не продају за хонораре. Ту скоро вајка се уредник „Наде“ у одговорима уредништва једноме дописнику: „Чудите се што нијесмо нашли одзива, чудимо се и ми!“ Лијепо је од уредника, да барем признаје, да је претрпιο фијаско. Не ћу се преварити кад рекнем да се код „Наде“ прије може похвалити љепота хартије и израда илустрација, које се раде у Бечу, него једрина садржаја. „Нада“ никако не одговара суми новца што га тај лист троши. У владину прорачуну стоји за „Наду“ годишње 30.000 фор. али „Нада“ потроши и више од два пута толико. Један дописник „Српскога Гласа“ прорачунао је да „Нада“ стаје годишње владу 68.000 фор. Кад је то читао један виши чиновник на влади рекао

је: Ich weiss nicht wer das geschreiben hat, aber es stinunt. „Школски Вјесник“ требало би да буде орган учитеља основних школа. Он не може ни из далека одржати критику кад се упореди с „Учитељем“ који излази у Београду, има и исти правац. Влада сада издаје овеће дјело *Oruis balcanica* и неке су свеске већ изишле у Бечу.

Видјели смо успјех рада босанске владе а неће бити без интереса да изнесемо и узроке који су руководили босанску владу при овоме раду. То ће бити тим интересније што су ти узроци замашни па би се могло догодити, да престанком тих узрока престане са свијем и нас рад босанске владе око просвете.

Познато је да је центар српске књижевности и просвјете у првој половини овога вијека особито двадесетијех и тридесетијех година био у Новом Саду. Није дуго потрајало и тај се центар мало по мало и непримјетно пренио из Новог Сада у Биоград. Није ни чудо. Просвјета и књижевност хоће слободне, хоће широке основе, на којој ће се развијати, а тога није било у назадњачкој Аустрији и просвјета је прешла у Биоград да се ту на широкој основи национализма развија. То је Аустрији било врло у оку, с национализмом је имала много и у Италији посла, а сада да га осјети и у својој кући, јер су Срби аустријски могли сваког часа да добију импулс из Београда. С тога је желела да уништи центар у Биограду или да га барем паралише. Она свијем средствима потпоможе да се ствара центар у Загребу. Потпоможе покрет илиризма желећи у исто вријеме наудити и српској и маџарској националности. Али аустријске се наде изјаловише, просвјета је нашла у Биограду и сувише здраву основу, а да би пошла на лијепак Аустрији. Од тада аустријска влада потпоможе чисто хрватске идеје. Ствара преко ноћ од Матице Илирске Матицу Хрватску, буди у Хрватима неке усијане идеје о неком уображеном праву велике хрватске државе, која би се имала остварити у оквиру аустријске монархије. Али ни тај фишек не упали, и поред подизања университета у Загребу оста центар цијеле српске књижевности у Биограду, а Загребу би суђено, да за њим само прикаскава у просвјети и то због истијех узрока због којих је просвјета и прешла у Србији.

Са истијем жељама носи се и босанска влада. Желећи паралисати утјецај Биограда хоће да подигне центар у Сарајеву. Да ће ту још мање успјети но аустријска влада у Загребу јамчи нам њезина маћухинска брига око домаће интелигенције и националне просвјете. Изгледаће вам овака жеља владина и смијешна јер у свој Босни и Херцеговини нема него двије јавне гимназије и једна реалка, које све скупа походе по прилици 700 ђака, дакле нешто више него што има у Биограду на Великој Школи ђака, али будите увјерени на влади се заносе том мисли. Влада почиње да ствара центар и то почиње, мјесто од темеља, од крова. Мјесто да оснива ваљане средње школе и тако развије јаку интелигентну генерацију која би кадра била да што уради, она мисли да може то да прескочи,

на да почне одозгор. Она подиже оно чега нема у Србији. Издаје *ornis balcanica* да покаже да она може на научном пољу више но и једна балканска држава. „Нада“ је имала такође да буде један специјалитет своје врсте на Балкану али пошто српски књижевници ни овђе не дођоше на дијенак босанској влади „Нада“ промаши свој смјер

Други разлог тога рада босанске владе био је што је хтјела Европи да покаже, како је Аустрија културна држава и да је она најзгоднија да понесе европску културу на исток и тако да докаже потребу присаједињења Босне и Херцеговине Аустрији. Кад би она то постигла прошла би се она свега рада око просвјете. Она га није ни почињала из љубави према просвјети него из себичнијех интереса. Према томе видите да је овај рад босанске владе од пролазна карактера и само једна шимера којом се хоће моментано да замажу очи Европе.

Имао бих вам коју рећи и о административној струци босанске владе у просвјети. Споменућу само двојицу шарлатана, који заузимају највеће положаје у администрацији и то Трешчеца пропалог правника и Длустуша учитеља нормалне школе. У њиховијем је рукама сва просвјета. Видјели сте каква је та просвјета. Је ли се шта боље могло и тражити од овијех умнијех пигмеја?!

Живко.